

KRONIKA NAUKOWA

Sprawozdanie z konferencji pt. *Spotkania i reminiscencje w 70. rocznicę powstania Instytutu Literackiego, Rzym-Paryż-Łódź, Łódź, 10–13 października 2016 r.*

Spotkania i reminiscencje w 70. rocznicę powstania Instytutu Literackiego, Rzym-Paryż-Łódź – pod tym tytułem odbył się w Łodzi w dniach 10–13 października 2016 r. cykl spotkań poświęcony historii ośrodka stworzonego przez redaktora Jerzego Giedroycia w podparyskim Maisons-Laffitte.

Inicjatywa organizacji łódzkich obchodów wyszła od pracowników naukowych Instytutu Historii Uniwersytetu Łódzkiego (dalej: UŁ): prof. Rafała Stobieckiego i prof. Sławomira M. Nowinowskiego¹. Do współpracy w przedsięwzięciu zaproszeni zostali wybitni znawcy tematu, zasłużeni w opracowaniu historii Instytutu Literackiego i środowiska paryskiej „Kultury”. Patronat nad wydarzeniem objął Rektor Uniwersytetu Łódzkiego Włodzimierz Nykiel. Partnerami w organizacji cyklu imprez były: Urząd Miasta Łodzi, Muzeum Historii Polski, Instytut Pamięci Narodowej, Centrum Dialogu im. Marka Edelmana w Łodzi, Dom Literatury w Łodzi oraz Galeria Łódzkiego Towarzystwa Fotograficznego.

Cykl spotkań rozpoczął się wieczorem 10 października w Centrum Dialogu im. Marka Edelmana w Łodzi pokazem filmu w reżyserii Adama Kuczyńskiego *Tratwa „Kultury”*. Po projekcji uczestnicy seansu mieli okazję osobiście porozmawiać z autorem. Dyskusję poprowadził redaktor Stanisław Mancewicz.

¹ W 2016 r. ukazał się m.in. wybór artykułów historycznych opublikowanych na łamach „Kultury” i „Zeszytów Historycznych”: *W poszukiwaniu innej historii: antologia tekstów opublikowanych na łamach periodyków Instytutu Literackiego w Paryżu*, red. R. Stobiecki, S.M. Nowinowski, współpr. A. Brzezińska, M. Przybysz, Łódź-Paryż 2015.

Nazajutrz w zabytkowych wnętrzach Pałacu Alfreda Biedermanna rozpoczęła się konferencja naukowa zatytułowana *Romantycy bez złudzeń*. Panel otworzył prof. Sławomir M. Nowinowski wystąpieniem *Jerzy Giedroyc w 1946 r.* Opisał trudne początki organizowania na emigracji Instytutu Literackiego (dalej także: IL) w Rzymie. Decyzję o utworzeniu placówki wydał gen. Władysław Anders 11 lutego 1946 r. Oficjalną nominację na szefa Casa Editrice „Lettere” Giedroyc otrzymał jednak dopiero 28 września. Jednak już niebawem, bo pod koniec 1946 r. miał on skonstatować, że Italia nie jest najlepszym do tego miejscem, m.in. ze względu na narastającą tam niechęć wobec cudzoziemców (w szczególności Słowian). W 1946 r. IL wydał 11 publikacji książkowych. W Rzymie wyszedł też jeden numer „Kultury”, zredagowany z Gustawem Herlingiem-Grudzińskim. W rok później placówka została przeniesiona do Paryża.

W kolejnym referacie: *Instytut Literacki w Paryżu na tle instytucji emigracyjnych* prof. Rafał Habielski (redaktor wydanych niedawno kolejnych trzech tomów korespondencji Jerzego Giedroycia z Juliuszem Mieroszewskim) postawił sobie za zadanie umiejscowienie paryskiego ośrodka w konstelacji innych polskich instytucji funkcjonujących na Zachodzie w okresie 1939–1989. Profesor Habielski stwierdził, że „Kultura” – łącząc w sobie cechy zarówno ośrodka kulturalno-wydawniczego, jak i politycznego – była zjawiskiem bezprecedensowym, niedającym się porównać do innych funkcjonujących na emigracji polskich instytucji. W szeregu ośrodków zajmujących się działalnością kulturalno-wydawniczą, z którymi „Kultura” mimo różnic ideowo-politycznych wykazywała formalne podobieństwa, wymienił m.in. Polską Fundację Kulturalną, Wydawnictwo Gryf, Veritas, RWE oraz PULS. Próbując natomiast określić Instytut Literacki w kategoriach ośrodka politycznego, Habielski – wymieniając charakterystyczne dla IL cechy (jak ambicja wpływania na sytuację w kraju, elastyczność, aktualizowanie programu do bieżącej sytuacji, bezkompromisowość czy niezależność zarówno w rozumieniu administracyjno-materialnym, jak i ideowym) – stwierdził, że żaden z funkcjonujących na emigracji ośrodków nie spełniał wszystkich tych warunków.

Andrzej Stanisław Kowalczyk, autor m.in. dwutomowej publikacji *Wena do polityki. O Giedroyciu i Mieroszewskim*, podjął się próby uzasadnienia tezy: *Instytut Literacki w Paryżu – laboratorium idei*: „Jeżeli za jedną z cech określających klimat laboratorium uznamy odrzucanie dogmatów i rutyny poznawczej, wychylanie się do

przyszłości i formułowanie nowych i odważnych diagnoz, nawet kosztem omyłek i błędów, to Instytut Literacki był niewątpliwie takim laboratorium idei. Idei pozwalających czytać rzeczywistość społeczną i zmieniać ją”. W swoim wystąpieniu autor podkreślał, że redaktor „Kultury” w swej działalności postawił na ciągłe poszukiwanie idei i kształtowanie światopoglądu przystawalnego do rzeczywistości. Ideami, które miały przyświecać Giedroyciowi, były: imperatyw służby, przystawalność do rzeczywistości, rzeczowa analiza faktów. Redaktor odrzucał mit legalizmu i koncepcję państwa na uchodźstwie jako czynniki hamujące aktywność polityczną oraz w konsekwencji paraliżujące relacje z krajem; odrzucał również prawa historycznych partii politycznych do reprezentowania społeczeństwa polskiego ze względu na brak weryfikacji programów politycznych, anachronicznych wobec zmian geopolitycznych dokonanych po wojnie. Sam również odmienił swoje poglądy polityczne, porzucając przedwojenne sympatie dla polskiej idei imperialnej. „Kultura” miała wypracowywać i formułować pozytywne stanowiska w sprawach istotnych, które zaniedbane przez Londyn, pilnie wymagały uwagi i stworzenia wytycznych działania. Celem, jaki postawił sobie redaktor, było powstrzymanie emigracji przed postawą pasywizmu. Poszukiwał pisarzy, którzy pisali odważnie i nieszablonowo, podejmowali konkretne i ważne tematy. Jako przykładowych „laborantów” „Kultury” autor wymienił np. Jerzego Niezbrzyckiego i Zbigniewa Florczaka.

Panel zakończyło wystąpienie prof. Rafała Stobieckiego, który w referacie zatytułowanym *Instytut Literacki w Paryżu – wróg Polski Ludowej* postawił sobie za cel wypełnienie „luki” w opisie historii paryskiego ośrodka, tj. podsumowania wizerunku „Kultury” wyłaniającego się z peerelowskich pism propagandowych władz komunistycznych, których zadaniem było dyskredytowanie działań polskiej emigracji. Autor nawiązał do swoistego apelu, postawionego przed blisko 25 laty przez Leopolda Ungera: „To jest druga strona medalu historii »Kultury« paryskiej i kultury polskiej. Bez tej drugiej, ciemnej i nieznannej strony, saga Maisons Laffitte byłaby zubożona, niepełna i w pewnym sensie niezrozumiała, jej miejsce w rzeczywistości ostatniego półwiecza nieczytelne”. Dokonując przeglądu wytworów działalności propagandowej władz komunistycznych wymierzonych w środowisko „Kultury” (książek, artykułów prasowych, wewnątrzresortowych broszur aż po publikacje naukowe), autor przeprowadził analizę ich treści. Wychwytyjąc

zawarte w nich schematy manipulacji wobec polskiego odbiorcy, wymienił stosowane strategie, m.in. dyskredytacji, unifikacji czy personifikacji „wroga”.

W dyskusji, jaka się wywiązała po spotkaniu, udział wzięli: Andrzej Baranowski, Krzysztof Pomian, Adam Michnik, Anna Podgórczyk-Bernhardt, Piotr Kłoczowski, Zdzisław Kudelski, Jan Pomorski, Beata Dobosz oraz Konrad Tatarowski. W trakcie dyskusji pojawił się m.in. postulat (prof. Kudelskiego) zainicjowania szeroko opracowania na temat wizerunku polskiej literatury emigracyjnej widzianej oczami propagandzistów, które pomogłoby zrozumieć i zweryfikować utrwalone w tej kwestii schematy.

Kolejnym punktem obchodów był panel dyskusyjny wokół tematu: *Spuścizna polityczna Instytutu Literackiego w Paryżu*. W debacie moderowanej przez prof. Jana Pomorskiego wzięli udział Bogumiła Berdychowska, Basil Kerski, Adam Michnik i Krzysztof Pomian. Paneliści obok materialnie zachowanej spuścizny, dokumentacji życia i pracy ośrodka wskazywali na ważną rolę „Kultury” w narodzinach KOR-u i wypracowaniu wzorów myślenia, zachowania i działania (K. Pomian). Z kolei dla Adama Michnika najważniejszą zasługą środowiska „Kultury” było przeorientowanie klasycznego myślenia o polityce: „»Kultura« była wspólnym dobrem tych Polaków, którzy chcieli Polski demokratycznej i antyendeckiej”. Za główną spadkobierczynię myśli Giedroycia uznał on natomiast politykę zagraniczną wolnej Polski po 1989 r. „Centralnym punktem spuścizny »Kultury« jest myślenie o państwie” (Berdychowska). Basil Kerski wskazał natomiast na stworzoną przez Giedroycia sprawnie działającą – jak na owe, nieznające Facebooka, czasy – międzynarodową sieć kontaktów w europejskim świecie intelektualnym o imponującej skali i mocy oddziaływania. Uczestnicy panelu zgodnie wskazywali na nieprzemijającą i aktualną wartość spuścizny „Kultury”.

Następnym punktem dnia było spotkanie w Centrum Dialogu, na którym zaprezentowany został nieznany obraz Józefa Czapskiego. Płótno odnalezione przypadkiem przez Stanisława Mancewicza na strychu willi w Maisons-Laffitte zatytułowano *Portret kobiety z lampą*². Drugi dzień obchodów zakończył się projekcją filmu *Przewodnik* w reżyserii Tomasza Łabędzia. Po seansie rozmowę z głównym bohaterem i współautorem filmu, Leszkiem Czarneckim przeprowadził Stanisław Mancewicz.

² Z historią odnalezienia obrazu można zapoznać się z filmu udostępnionego na portalu www.kulturaparyska.com.

Kolejny dzień obrad w siedzibie Wydziału Filologicznego UŁ rozpoczął panel dyskusyjny *Dorobek literacki Instytutu Literackiego w Paryżu*. Wzięli w nim udział: Beata Dorosz, Zdzisław Kudelski, Kazimierz Orłoś, Leszek Szaruga. Spotkaniu, które poprowadził Konrad Tatarowski, towarzyszył pokaz wystawy przygotowanej przez Joannę Podolską *Andrzej Bobkowski. Chuligan wolności*. Ostatnim punktem dnia była debata, która odbyła się na Wydziale Filozoficzno-Historycznym UŁ. Wzięli w niej udział Rafał Habielski, Piotr Kłoczowski, Małgorzata Ptasńska, Maria Wrede, Rafał Stobiecki i Sławomir M. Nowinowski. Uczestnicy panelu debatowali nad perspektywami nowych badań nad dorobkiem Instytutu Literackiego. Dzień zakończył wernisaż wystawy *Kultura paryska. Dom i ludzie* zorganizowany w Galerii Łódzkiego Towarzystwa Fotograficznego.

Ostatni dzień obchodów rozpoczęło spotkanie w siedzibie Centrum Dialogu. Uczestnicy panelu *Studia nad biografią Jerzego Giedroycia*, autorzy publikacji poświęconych redaktorowi – Magdalena Grochowska³, Andrzej Stanisław Kowalczyk⁴ oraz Marek Żebrowski⁵ – opowiedzieli o trudnościach i wyzwaniach, z jakimi przyszło im się zmierzyć w trakcie prac. Spotkanie poprowadził redaktor Stanisław Mancewicz.

Obchody 70-lecia Instytutu Literackiego zakończyło spotkanie autorskie w Domu Literatury w Łodzi wokół książki prof. Sławomira M. Nowinowskiego *Wspominając ludzi „Kultury”* oraz towarzysząca mu wystawa *Zofia Hertz. Z Łodzi do Maisons-Laffitte*.

Wszystkie spotkania cieszyły się liczną frekwencją. Obrady zostały zarejestrowane i znajdują się w archiwum organizatorów.

MILENA PRZYBYSZ

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ ODDZIAŁ W ŁODZI*

* E-mail: milena.przybysz@gmail.com.

³ M. Grochowska, *Jerzy Giedroyc. Do Polski ze snu*, Warszawa 2014.

⁴ A.S. Kowalczyk, *Od Bukaresztu do Laffittów. Jerzego Giedroycia Rzeczpospolita epistolarna*, Sejny 2006; idem, *Wena do polityki. O Giedroyciu i Miroszewskim*, t. I–II, Warszawa 2014.

⁵ M. Żebrowski, *Dzieje sporu. „Kultura” w emigracyjnej debacie publicznej lat 1947–1956*, Warszawa 2007; idem, *Jerzy Giedroyc. Życie przed „Kulturą”*, Warszawa 2012.